

Yılmaz, Hakan. 1998. "Kamu, Kamu Otoritesi ve Devlet: Habermas'ın Isığında Türkiye'yi Düşünmek" [Public, Public Authority and the State: Thinking the Turkish Experience in the Light of Habermas"]. *Cogito* (No. 15, 1998, pp.159-170).

TIPKI BASIM

Yılmaz, Hakan. 2006. "Kamu, Kamu Otoritesi ve Devlet: Habermas'ın Isığında Türkiye'yi Düşünmek" [Public, Public Authority and the State: Thinking the Turkish Experience in the Light of Habermas"]. In *Kamusal Alan ve Türkiye*, ed. Ahmet Karadağ, Ankara: Asil Yayın, 2006, pp.192-209.

KAMU, KAMU OTORİTESİ VE DEVLET: HABERMAS'IN İŞIĞINDA TÜRKİYE'Yİ DÜŞÜNMEK

**COGITO dergisinin Cumhuriyet konulu
sayısına sunulan makale**

Hakan Yılmaz
Boğaziçi Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra Orta Asya ülkelerinde ve Rusya'da uzun süre iş yapmış bir arkadaşım, bir sohbetimizde, oralardaki devletlerin "devlet" gibi olmadığını söylemişti. Arkadaşıma göre, Orta Asya ve Rusya'da devletlerin önlerine koydukları öncelikli iş, vatandaşlarının ve yasal olarak ülkelerinde bulunan yabancıların ihtiyaçlarını karşılamak değil, kendi kurumlarının ve memurlarının çıkarlarını kollamaktı. Arkadaşım, düşüncesini bir adım ileri götürerek, bu ülkelerde devletin sanki özel bir kurum, bir dernek, bir şirketmiş gibi davrandığını, toplumdaki hiç bir kişi ve gruba karşı sorumlu olmadığını ve hesap vermediğini, ve daha güçlü, örgütlü ve teçhizatlı olmasının ötesinde, adına devlet denen kurumun o toplumdaki herhangi bir özel kurumdan nitelikçe bir farkı bulunmadığını iddia etti. Arkadaşıma göre, Sovyet düzeninin yıkılmasından sonra eski Sovyet ülkelerinde ortaya çıkan mafyalarla devlet arasında, o ülke vatandaşları açısından sadece bir nicelik farkı mevcuttu; öz olarak ise, insanların gözünde, hem devlet hem de mafya kendi dar çıkarlarının peşinden koşan, toplumdan kopuk, korkuyla itaat etmek zorunda kaldıkları özel çıkar örgütlerinden başka bir şey değildiler.

Arkadaşımın gözlemleri, Rusya, Orta Asya ülkeleri ve bu arada Türkiye gibi Batılı olmayan ülkelerdeki modern devletin mahiyeti üzerine uzun süredir düşünüp de yapamadığım bir kavramsal ayrımı yapabilmemi sağladı. Bu ayrım, basitçe, devlet ile kamu otoritesi arasındaki ayrımdı. Arkadaşımın sözünü ettiği "devlet" gibi olmayan devletler, aslında, devlet olan ama kamu otoritesi olmayan devletlerdi. Bu devletler, Max Weber'in bilinen devletlik kriterlerini sağlıyorlardı: yani, sınırları belli bir ülkeye sahiptiler; bu ülkede yaşayan uyrukları vardı; ve bu beşeri-coğrafi alanda meşru zor kullanma tekeli ellerinde

bulunduruyorlardı (Weber 1958 [1919], s.77-78). Dahası, bu devletlerin devletliği, diğer devletler ve devletlerarası örgütler tarafından da tescil edilmişti. Ancak, Weberyen anlamda devlet olmalarına karşılık, bu devletler kamu otoritesi değildiler. Bir başka deyişle, Weberyen anlamda devlet olmak, kamu otoritesi olmanın gerekli şartıydı ama yeterli şartı değildi.

Jürgen Habermas'a göre, devlet, kamu otoritesi olma sıfatını, "kendi hukukuna tabi olanların ortak kamusal selametini sağlama görevine borçludur" (Habermas 1997a, s.58). Habermas, feodal devletten modern devlete geçişi, "temsili kamu"dan "kamu otoritesi"ne geçiş olarak anlatıyor. Temsili kamu, kapitalizm öncesi iktidar biçimlerine, özellikle de feodal iktidara, ait bir nitelik. Temsili kamudan kastedilen, feodal hükümdarın halkını temsil etmesi değil. Feodal hükümdarla tebası arasında, örneğin günümüzde parlamento ve ulus arasındaki gibi, bir temsil ilişkisi yoktu; dahası, feodal hükümdar böyle bir temsil iddiasında da bulunmazdı. Feodal hükümdar halkını temsil etmezdi; o, halkın önünde, iktidarın cisimleşmiş, vücuda gelmiş, ete kana bürünmüş hali olarak bizzat kendisini temsil ve teşhir ederdi. Feodal hükümdar, kendi şahsında cisimleşmiş iktidarın kaynağı olarak da, hiç bir zaman halkın tercihini değil, daha yüksek ve daha soyut bir kuvvetin, mesela tanrının, inayetini gösterir ve kendisini bu yüce kuvvetin taşıyıcısı olarak halka takdim ederdi. Feodal hükümdar, kendisinden daha büyük bir kuvvetten kaynaklanan ve kendi şahsında vücut bulan iktidarı halk önünde temsil ve teşhir etmek için stilize edilmiş törenlere, işaretlere, kıyafetlere, jestlere, hitap biçimlerine ve soylu davranış kodlarına müracaat ederdi (Habermas 1997a, s.62-71 ve 1997b, s.106). Gianfranco Poggi'nin Fransa kralının hayatına ilişkin olarak aşağıda söylediği gibi, feodal hükümdar doğumundan ölümüne dek, hayatının her anında "kamusal" (aleni, gözönünde) ve törensel bir hayat yaşardı:

Fransa kralı baştan aşağı "kamusal" [aleni] bir şahsiyetti. Annesi onu herkesin gözü önünde doğurdu. Ve doğduğu andan itibaren, yaşantısı, en küçük ayrıntısına varıncaya kadar, kendisine eşlik eden yüksek devlet memurlarının gözleri önünde cereyan etti. Herkesin gözü önünde yedi, herkesin gözü önünde uyudu, herkesin gözü önünde uyandı, giydirildi ve bakımı yapıldı, herkesin gözü önünde çışını ve kakasını yaptı. Çiftleşirken herkesin gözü önünde değildi belki; ama, bakire karısının bekaretini bozmasının nasıl herkes tarafından merakla beklendiği gözönüne alınırsa, çiftleşirken de pek yalnız kalmadığı anlaşılır. Herkesin gözü önünde yıkanmazdı; ama, öte yandan, kendi başına kaldığında da yıkandığı pek söylenemez. (Herkesin gözü önünde) öldüğünde, vücutu yine herkesin gözü önünde hemen ve alelacele parçalara ayrıldı ve her bir parçası törenle ölümlü hayatı boyunca kendisine eşlik eden şahsiyetlerin önde gelenlerine sunuldu (Poggi 1978, s.68-69; aktaran Held 1992, s.84).

Habermas, temsili kamunun kurumlarının, yani kilisenin, krallığın ve soyluluğun, onsekizinci yüzyılın sonlarından itibaren çözülmeye ve "kamusal" ve "özel" unsurlar arasında parçalanmaya başladığını yazıyor. Dinsel planda, Reformasyon'la birlikte, din ya da insanın ilahi kudretle bağ kurma yolu, kilisenin tekelinden çıkarak özel bir mesele haline geldi; kilise ise, kamu hukukuna bağlı sıradan bir kuruma indirgendi. Siyasal planda, özel ve kamusal unsurlar arasındaki parçalanma en görünür biçimini kamu bütçesi ile feodal hükümdarın özel serveti ve harcamaları arasındaki ayrışmada buldu. Benzer şekilde, sivil bürokrasi, ordu ve yargı, hükümdar sarayının özel alanından özerkleşerek kamu kurumları haline geldiler. Ekonomik bakımdan varlıklı gruplar parlamentolar ve yargı kurumları gibi kamusal iktidar

organları oluşturdular. Son olarak da, kent loncalarında örgütlenmiş meslek grupları, özerkleşmiş özel alan sıfatıyla devletin karşısına dikilen burjuva toplumuna dönüştüler (Habermas 1997a, s.68-72 ve 1997b, s.106).

Bu gelişmeler neticesinde, temsili kamu çözüldü ve yerini ulusal ve ülkesel devlette somutlaşan "kamu otoritesi"ne terketti. Temsili kamu, tekrarlayacak olursak, kaynağını daha yüce bir kuvvetten aldığı iddia olunan, hükümdarın şahsında toplaşan ve halk önünde törenler vasıtasıyla teşhir edilen eski iktidar biçimini ifade ediyordu. Kamu otoritesi ise, meşru zor kullanma tekeli elinde tutan bürokratik bir aygıtın, bu aygıt içerisinde bir mevki sahibi olmayan ve bu yüzden de "özel şahıslar" olarak kategorize edilen toplum üzerinde kurduğu denetleme ve düzenleme faaliyetini anlatır (Habermas 1997b, s.106). Habermas'ın kamu otoritesi tanımı, bu haliyle, Weber'in devlet tanımından farklı değil. Habermas, tanımının bu kısmında, siyasal iktidarın kamu otoritesi haline gelmesinin sadece gerekli şartının, yani Weberyen anlamda devlet olmanın, altını çiziyor. Habermas'a göre, Weberyen devletin kamu otoritesi haline gelmesinin yeterli şartı ise, devlet dışında kalan özel şahıslar topluluğunun, özellikle de bu topluluğun burjuva kesimlerinin, bir "siyasal kamu"ya dönüşmesi ve bu şekilde oluşan siyasal kamunun devleti kamu otoritesi olmaya doğru teşvik ve tazyik etmesidir.

Habermas, kamuyu bir akıl yürütenler ya da rasyonel müzakereciler topluluğu olarak tanımlıyor. Kamusal alan, Habermas'a göre, özel şahısların, kendilerini ilgilendiren ortak bir mesele etrafında akıl yürüttükleri, rasyonel bir tartışma içine girdikleri ve bu tartışmanın neticesinde o mesele hakkında bir ortak kanaati, yani kamu oyunu, oluşturdukları süreç, araç ve mekanların tanımladığı hayat alanıdır. Kamusal topluluk genişlediğinde, o zaman doğrudan tartışmanın yerini aracılar -- medya -- dolayısıyla yapılan tartışma alır. Bu bağlamda, basın, kamunun ve kamu oyununun oluşmasında vazgeçilmez bir faktördür. Siyasal kamu ve siyasal kamusal alan ise, kollektif müzakerenin siyaseti, siyasal iktidarı ve devleti konu edinmesi durumunda, kamunun ve kamusal alanın özel biçimleri olarak ortaya çıkar. Siyasal kamunun, basın dışındaki başlıca iletişim ve kanaat üretme araçları dilekçe verme, dernekler, partiler, kulüpler, siyasal toplantılar ve tabii, demokratik bir rejimde, seçimler, ve yerel ve merkezi parlamentolardır. Akıl yürütme faaliyetinde bulunurken, kamusal topluluğun zora, özellikle de devlet zoruna, maruz kalmaması, toplanma serbestliğine sahip olması, fikirlerini ifade etme ve yayma hürriyetleriyle donatılması gerekir (Habermas 1997a, s.153-155, 171-173; 1997b, s.105).

Bu şekilde özetlenen liberal ya da burjuva siyasal kamu modelindeki serbest ve devlet müdahalesinden bağımsız fikir mübadelesi ilkesi, liberal ekonomi modelindeki serbest ve devlet müdahalesinden bağımsız mal mübadelesi ilkesine paraleldir ve ondan türetilmiştir. Devletin görevi, hem ekonomik mübadele hem de kamusal müzakere alanında oyunun kurallarına göre oynanmasını sağlamaktan ibarettir (Habermas 1997a, s.166-167; 1997b, s.107). Liberal modele göre, ekonomik mübadeleye yapılan devlet müdahalesi nasıl arzı, talebi ve fiyatı herkes için olabilecek en iyi konumundan saptırıyorsa, kamusal müzakereye yapılan devlet müdahalesi de kamusal kararları herkes için olabilecek en iyi kararlar olmaktan çıkarır, rasyonellik ilkesini bozar ve sonuçta kamusal faydayı zedeler. Bu bağlamda, ifade hürriyeti, liberal model için yalnızca ahlaki açıdan savunulacak bir norm olmakla kalmaz; onun da ötesinde, ifade hürriyeti, akıl yürütme faaliyeti esnasında hiçbir aklın dışarda bırakılmamasında, bu müzakere neticesinde alınabilecek en iyi kararların alınmasında ve siyasal otoritenin rasyonel -- kamusal -- bir otoriteye dönüştürülmesinde

vazgeçilmez bir işlev görür.

Kamu ve kamu otoritesi konusunda Habermas'ın fikirleri çerçevesinde yürüttüğümüz bu özet tartışmayı, siyasal kamusal alan, sivil toplum, hukuk devleti ve demokrasi arasındaki temel bağıntıları saptayarak sürdürelim. Siyasal kamusal müzakere, sivil toplumun içinde, onun kaynaklarını kullanarak, onun kurumları vasıtasıyla yürütülür. Habermas'a göre sivil toplumun kurumsal çekirdeğini "kiliselerden, kültür derneklerinden ve akademilerden bağımsız medyaya, spor ve boş zaman derneklerine, tartışma klüplerine, vatandaş forumlarına ve yurttaş inisiyatiflerinden meslek birliklerine, siyasal partilere, sendikalara ve alternatif kurumlara dek uzanan devlet-dışı ve ekonomi-dışı gönüllü birliktelikler oluşturuyor." (Habermas 1997a, s.52). Bu "birliktelikler" in meydana getirdiği iletişim şebekesi içerisinde "toplumun tümü açısından önem taşıyan konuları keşfeden, değerleri yorumlayan, sorunların çözümüne katkılar getiren, iyi sebepleri üreten ve kötü sebepleri değerden düşüren" kamusal tartışma yürütülür ve kamusal söylemler şekillendirilir (Habermas 1997a, s.50). Bu şekilde, sivil toplumun damarlarından geçerek billurlaşan kamusal söylemler, "yönetsel iktidarı ikame etmeyen, sadece onu etkileyen iletişimsel bir iktidar üretirler. Bu etki, meşruiyet sağlama ve meşruiyetten yoksun bırakma ile sınırlıdır." (Habermas 1997a, s.50). Siyasal kamusal alan, ancak demokratik bir rejim içerisinde ve parlamento yolu ile siyasal iktidar üzerinde kurumsallaşmış bir etkide bulunabilir (Habermas 1997b, s.106). Siyasal kamunun ve parlamentonun ilk ortaya çıktığı İngiltere örneğinin de gösterdiği gibi, parlamenterleşme siyasal kamunun bizzat bir devlet organı olarak yerleşmesidir (Habermas 1997a, s.137).

Zordan ve müdahaleden arınmış siyasal kamusal müzakere, kurumsal güvencelerini burjuva hukuk devletinde bulur. Hukuk devleti, ideal olarak, bütün devlet faaliyetlerinin (burjuva) kamu oyu aracılığıyla meşrulaştırılmış normlara dayandırılmasıdır (Habermas 1997a, s. 169). Burjuva hukuk devleti, tarafsızlaştırılmış ve zordan arındırılmış özel alanın ihtiyaçlarına tabi kılınmış bir devlettir (Habermas 1997a, s.173). "Yetkiye uygunluk ve hukuksal biçimsellik ... burjuva hukuk devletinin ölçütleri durumundadır; 'rasyonel' idare ve 'bağımsız' yargı, örgütlenme açısından önşart niteliğindedir. Yürütme ve yargının uymak zorunda olduğu yasanın kendisi, herkes için eşit derecede bağlayıcı olmalıdır; yasa, ilke olarak istisna ve imtiyaz tanıyamaz." (Habermas 1997a, s.167). Hukuk devleti, A.B.D.'de ve kıta Avrupa'sında, Amerikan ve Fransız devrimlerinin etkisiyle, anayasal devlet biçimini alır. Anayasalar, siyasal kamusal müzakerenin zordan ve müdahaleden arındırılmışlığını bir dizi "temel hak" biçiminde formüle ederler. Siyasal kamusal müzakerenin serbestliğini -- dolayısıyla rasyonelliğini -- garantileyen bu temel hakların başlıcaları basın özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, dilekçe hakkı, seçme ve seçilme hakkıdır. Anayasalarda kurumsallaşan bu temel haklara ilaveten, hukuk devletinin bir başka özelliği de devlet faaliyetlerinin, başta yargı işlemleri ve parlamento görüşmeleri olmak üzere, kamuya açıklığı ya da aleniyeti ilkesidir. (Habermas 1997a, s.140-142, 153-155, 171-173; 1997b, s.105).

Habermas'ın burjuva kamusalılığı teorisi, burjuvazinin siyasal iktidarı nasıl etkileyip, denetimi aldına aldığı bir anlatısı olarak okunabilir. Hem Habermas'a hem de Marx'a bir miktar haksızlık yapmayı göze alarak, Habermas'ın kamusallaşma teorisine, Marxizmin bir (mümkün) siyasal teorisi olarak da bakılabilir. Habermas, Marxizmin ekonomi ağırlıklı ana metinlerinde soyut ve gizemli kalan devlet-sınıf ilişkisi ve burjuva devleti kavramlarına tarihsel, siyasal ve somut bir açıklama getiriyor. Burjuvazi, kamusallaşıyor ve bu süreçte

devleti de kamu otoritesi haline getiriyor. Devletin kamu otoritesi haline gelmesi, "kamu" kavramının ilk bakışta ifade ettiği tüm ulusu kapsayıcılık anlamının tersine, ancak bir sınıf devleti olmasıyla, burjuva siyasal kamusunun denetimine girmesiyle, bağımlılaşmasıyla, gemlenmesiyle, başıboş bırakılmamasıyla mümkün olabiliyor. Devletin kamu otoritesi olma sürecinin en olgun hali, burjuva hukuk devleti oluyor. Onsekizinci yüzyılın sonundan ondokuzuncu yüzyılın sonuna uzanan bir yüzyıllık sürede, devlet hukuk devletine doğru evriliyor. Siyasal kamu, ondokuzuncu yüzyılın sonlarından yirminci yüzyılın ortalarına dek geçen zamanda, burjuva olmayan sınıfların siyasal ve sosyal haklar edinmesi ve yurttaşlaşmasıyla, siyasal-sosyal eksende genişliyor; İkinci Dünya Savaşı ertesinde gelişmiş kapitalist ülkelerde ortaya çıkan sosyal refah devleti, siyasal kamunun bu eksende genişlemesinin nihai noktasını oluşturuyor (Marshall 1950). Siyasal kamu, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında, kültürel, toplumsal-cinsel, etnik, dilsel, dinsel grupların yurttaşlık hakları için verdikleri mücadeleler ve elde ettikleri kazanımlarla, klasik siyasal-sosyal eksenin dışına taşarak genişlemesini sürdürüyor (Turner 1997, s.12-17).

Bu söylenenlerin ışığında Türkiye'nin baktığımızda, şu tespitleri yapabiliriz. Birincisi, Türkiye'de, Onsekizinci yüzyılın sonundan başlayan ve Cumhuriyet'le birlikte yoğunlaşarak devam eden bir modern devlet kurulması ya da devletin Weberyen bir devlete dönüştürülmesi süreci yaşandı. Bu dönüştürümün ana yöntemi de, Batı'daki modern devletin bir bürokratik aygıt olarak Türkiye'ye transfer edilmesiydi. Ancak, Rusya ve Osmanlı imparatorlukları, Batı ile başedebilmek için, Batının "siyasal teknolojisi"ni ülkelere aktardıkları halde, bu siyasal teknolojinin tarihsel-toplumsal-kültürel bağlamını, pek doğal olarak, transfer edememişlerdi. Bu şekilde, Batı'da kendisini zapteden, gemleyen, dengeleyen devlet-dışı oluşumlardan (piyasa ekonomisi, sivil toplum, kilise, burjuva siyasal kamusu gibi) azade kalan bu bürokratik aygıt, aşılandığı yabancı ortamda tutunabilmek için otoriter rejimlere meyletti (Badie ve Birnbaum 1983, s.93-101). Arnold Toynbee, Batı tipi bir ordu kurulmasının belki Osmanlı İmparatorluğu'nu çöküşten kurtardığını ve merkezin taşra üzerindeki otoritesinin yeniden tesis edilmesini sağladığını, ama buna karşılık modern ordunun Batı'daki toplumsal-ekonomik bağlamından koparılarak Osmanlı İmparatorluğu'na aktarılmasının "Türk milletini neredeyse ölüm noktasına getirdiğini" yazıyor. Toynbee'ye göre, Batı'da modern ordunun gelişmesi, askeri alan dışında bir dizi gelişmeye paralel gitmiş ve bu gelişmeler tarafından desteklenmişti: ordu çatısı altında biraraya getirilen büyük insan yığınlarını hastalıkların kırıp geçirmesini önleyecek hijyen metodlarının uygulanması; asker yığınlarını birbirine düşürmeden yönetecek yönetsel-örgütsel araçların geliştirilmesi; onca askeri giydirecek, doyuracak ve donatacak tekstil, gıda ve silah sanayilerinin kurulması; ve erkek işgücünü askeri seferlerde ziyan etmemek için kısa zamanda ve derhal terhis ilkesinin yerleşmesi. Bu askeri alan dışı gelişmelerin yokluğunda,

Türk köylüleri nesiller boyunca çağırıldıkları seferlerde ihmalden ya da kötü yönetimden dolayı hayatlarını kaybettiler. Sağlıkları bozulmuş bir halde ve çoğu bulaşıcı hastalıklar taşıyarak yıllar sonra köylerine döndüklerinde ailelerini dağılmış ve evlerini de yıkılmış buldular. Batı'da dikilmiş uniformalar giydirilip Batı'da imal edilmiş gemilere bindirilerek, ama Batı ordularında bu tür seferlere dayanabilmesi için askere sağlanan kişisel konforun zerresi dahi kendilerine sağlanmaksızın, Arnavutluk'a ya da Yemen'e savaşmaya gönderilen Anadolu köylüleri, Osmanlı İmparatorluğu ve Batı arasındaki ilişkinin ölümcül boyutunun kurbanları oldular (Toynbee 1922, s.18-20).

Türkiye'ye ilişkin ikinci tespit ise, devletin, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e dek kesintili, Cumhuriyet boyunca da kesintisiz bir süreçte bir anayasal devlet karakteri kazanmasına rağmen, bu anayasal devletin bir hukuk devletine dönüşmemiş olmasıdır. Habermas'ın kamusal teorisi ışığında, anayasal devletin burjuva hukuk devletine dönüşmemesinin ana nedeni, onu böyle bir dönüşüme sevkedecek devlet dışı faktörlerin, yani burjuva siyasal kamusunun, gelişmemiş olmasıydı diyebiliriz¹. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslim burjuvazi, Batı'daki burjuvazilerden farklı olarak, devleti denetimi altına almak için iç güçlere değil dış güçlere dayanan bir strateji benimsedi. Osmanlı gayrimüslim burjuvazisi, bir iç politik mücadeleyle, diğer sınıf ve katmanları kendi önderliğinde seferber ederek devlet üzerinde denetim kurma projesinden uzak durdu; bu iç strateji yerine, devleti (işbirliği halinde olduğu Batı burjuvazilerinin denetimindeki) Batılı devletlerin ve devletlerarası örgütlerin siyasal ve ekonomik disiplinine sokmaya çalışmayı yeğledi (Keyder 1987, s.192-198).

Gerek burjuvazinin cılızlığı, gerekse de devletin ondokuzuncu yüzyıldaki bürokratik modernleşme çabalarıyla kendini tahkim etmiş olması, Osmanlı burjuvazisini devletle iç sahada çarpışmaktan caydırdı ve devleti kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek amacıyla, Fuat Paşa'nın "yandan kuvvet" teorisine uygun olarak, dış güçlere yaslanmaya yöneltti. Özellikle (Balkanlar gibi) merkezle bağları nisbeten gevşek olan bölgelerde yaşayan gayrimüslim burjuvazinin bir diğer stratejisi de, merkezi devleti dönüştürmeye çalışmak gibi güç bir işle uğraşmak yerine, kendileriyle aynı etnik-dinsel karakteri paylaşan beşeri-coğrafi alanı imparatorluktan ayırarak, kendi denetimlerinde küçük devletler kurmak oldu. Bu dışa dayalı stratejinin burjuvazinin gayrimüslimliğinden çok, devlet karşısındaki güçsüzlüğünden kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim, Cumhuriyet döneminde yetişen Müslüman-Türk burjuvazi de, sürekli olarak devletin NATO ve AB gibi Batı örgütlerine girmesini teşvik etmiş ve kendi başına başedemediği siyasal iktidarı bu "yandan kuvvetler"le disipline etme amacını gütmüştür. Müslim ya da gayrimüslim, burjuvazinin bu dış destek ihtiyacı ve arayışı, devletle burjuvazi arasındaki ideolojik mücadeleyi doğal mecrasından çıkarmış ve devletin burjuvaziyi meşru bir iç siyasal rakip olarak değil, dış güçlerin ajanı olarak görmesine ve göstermesine yolaçmıştır. Buna karşılık burjuvazi de, devleti, ülkeyi kendisi için kapalı bir av sahası halinde tutmak isteyen ceberrut bürokrasinin iktidar organı olarak algılamıştır.

Türkiye'de, 1970'lerden itibaren, bir burjuva siyasal kamusunun oluşmaya başladığını söyleyebiliriz. Sembolik bir milad olarak alabileceğimiz TÜSİAD'ın kurulduğu 1971 yılından itibaren, özellikle büyük sanayi burjuvazisinin içerisinden, siyasal iktidarı 1970'lerde ekonomik, 1980'lerde ise hem ekonomik hem de siyasal açıdan eleştiren, para politikasından eğitime, seçim sisteminden anayasaya kadar hemen her konuda alternatif projeler üreten ve bu projeleri devlete ve topluma diğer katmanlarına yayan bir kamusal topluluk doğmaya başlamıştır. Ancak, bu rüşeym halindeki burjuva siyasal kamusunun, devletin en hassas

¹Şerif Mardin, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Tanzimat'tan sonra entellektüellerin, özellikle de gazetecilerin, çabalarıyla bir "âmme efkârı" yaratıldığını, bu "kamu oyu"nun da, 1876 Anayasası'nın en belirgin mimarlarından biri olduğunu yazıyor. Ondokuzuncu yüzyıldan önce ise, Mardin'e göre, Osmanlı imparatorluğu'nda bir kamu mevcut değildi; "âmme efkârı" yeralında oluşan bir mekanizmaya bağlıydı ve yayın tekniği şayia ve karalamaydı." (Mardin 1990, s.26-27). Osmanlı İmparatorluğu'nda oluşan bu kamu, gerek öncülere gerekse de sıradan üyeleri bakımından, burjuva olmaktan çok bürokratik bir karakter arz ediyordu. Bu bürokratik kamu, Sultan karşısında mevzi ve mevki kazanmak için, devletin anayasal bir devlete dönüştürülmesini kendisine baş hedef olarak koydu.

olduğu Güneydoğu sorunu ve askerinin sivil rejimdeki yeri gibi konularda liberal projelerle ortaya çıkması (örneğin, T.O.B.B.'nin ve Sakıp Sabancı'nın hazırladığı Güneydoğu raporları ve TÜSİAD'ın çıkardığı *Demokratikleşme Perspektifleri* başlıklı kitap) kelimenin tam anlamıyla "zurnanın zırt dediği yer" olmuştur. Bu projeler devletten ve devlet adına konuştuğunu iddia eden (Alparslan Türkeş gibi) şahsiyetlerden burjuvazinin "çizmeyi aştığı" (yani, devlet işlerine karışmaya cüret ettiği) şeklinde büyük tepki görmüş, bu tepkinin yarattığı ürküntüyle burjuva kamusunda bölünmeler meydana gelmiş ve sonunda projeler rafa kaldırılmıştır. Günümüzdeki burjuva siyasal kamusu, bir taraftan, ondokuzuncu yüzyıldaki önceli gibi, "yandan kuvvet" stratejisi izliyor ve devleti AB gibi Batı örgütlerine sokarak hizaya getirmeye çalışıyor. Ancak, Osmanlı burjuvazisinden farklı olarak, günümüz burjuvazisi, dışa yönelik stratejisine ek olarak, aynı zamanda bir iç hegemonya stratejisi de geliştirmeye çalışıyor.

Böyle bir iç hegemonya stratejisini, geçen yüzyıl sonuna oranla, gerektiren ve kolaylaştıran bugünkü şartlar şöyle sıralanabilir: gerek burjuvazinin gerekse de diğer toplumsal sınıfların geçen yüzyılla karşılaştırılmaz ölçüde gelişmiş ve serpilmiş olmaları; 1946 sonrasında kurulan demokratik burjuva siyasal kamusuna rejimin (partiler, sivil toplum kuruluşları, ve medya gibi) enformasyon ve mobilizasyon araçları sağlaması; tüccar ağırlıklı ondokuzuncu yüzyıl gayrimüslim burjuvazisinden farklı olarak, bugünkü burjuvazinin sanayi ağırlıklı olması, üretim yerlerinin, pazarlarının, mal ve mülklerinin ülke içinde bulunması ve bu durumun burjuvaziyi ülke içi siyasal şartlara daha duyarlı kılması; son olarak da, Müslüman olmadıkları için devlet tarafından kolayca gayrimillî ve gayrimeşru olarak damgalanan ve dışlanan ondokuzuncu yüzyıl burjuvazisinin tersine, günümüz burjuvazisinin ağırlıklı olarak Müslüman-Türk olması ve bu özelliğinin ondokuzuncu yüzyıl benzeri etnik-dinsel temelli bir gayrimeşrulaştırmayı zorlaştırması. Bu olumlu şartlara rağmen, Türkiye'de rüşeym halindeki burjuva siyasal kamusunun olgunlaşıp olgunlaşamayacağı ve devleti bir burjuva hukuk devletine dönüştürecek gücü biriktirip biriktiremeyeceği ise açık sorular olarak önümüzde duruyor.

Kamusallık teorisi çerçevesinden Türkiye'ye bakıldığında görülen üçüncü ilginç gelişme ise, 1946'dan sonra, özellikle dış şartların sevk ve teşvikiyle², tek parti rejiminden çok partili bir rejime geçilmesi oldu. Böylece, Batı'da demokrasinin tarihsel gelişme çizgisi açısından değerlendirildiğinde ortaya aykırı bir durum çıkmış oldu: bir burjuva siyasal kamusunu ve bu kamuya hayat verecek bir sivil toplumu barındırmayan bir toplumda demokratik bir siyasal sisteme geçildi. Habermas'ın tarihsel analizinin söylediği üzere, Batı'da siyasal partiler ve partilerarası müzakerenin zemini olan parlamento, genel olarak, siyasal kamunun burjuva olan ve olmayan kanatlarını temsil eder. O zaman, böyle bir siyasal kamunun oluşmadığı Türkiye gibi bir ülkede, partiler kimi temsil eder? Metin Heper, Türkiye'de 1946 sonrası ortaya çıkan siyasal rejimi "parti-merkezli siyasal sistem" diye adlandırıyor. Parti-merkezli siyasal sistem, Heper'e göre, sosyal gruplardan bağımsız bir parti sistemidir; bu şekilde oluşan parti sistemi, partilerin burjuvazinin çeşitli kanatlarını ve diğer sosyal sınıfları temsil ettiği klasik burjuva siyasetinin yerine geçer (Heper 1985, s.99-101). Türkiye'de partiler, sosyal grupları temsil etmezler; sosyal gruplar önünde partinin hükmi şahsiyetinde ve liderinde topladığını iddia ettikleri kerameti kendinden menkul iktidar olma hakkını temsil ve teşhir ederler. Türkiye'de partiler ve sosyal gruplar arasındaki temsil

²Demokrasiye geçişte dış faktörlerin rolü ve dış-iç etkileşimleri için, bkz. Yılmaz (1997).

ilişkisi, bu haliyle, Habermas'ın feodal hükümdarlar için ortaya koyduğu "temsili kamu" modeline benzer. Herhangi bir yurttaş açısından ise, bir parti kendisini doğrudan temsil etmese de, partinin bazı politikaları kendi beklentileri doğrultusunda olabilir, iktidar olanaklarını kullanarak kendisine kişisel rant sağlayabilir ve bu haliyle bile çok partili bir rejim, üzerinde hiç bir kontrolünün olamayacağı otoriter bir rejime yeğdir.

Türkiye'de 1980'lerden sonra sivil toplumun sıçramalı bir gelişme gösterdiği birçok analist tarafından dile getirilen bir olgu. Nilüfer Göle'ye göre, 1980'lerle birlikte ekonomi, kültür, toplumsal cinsellik gibi alanlar devletten bağımsızlaşmaya ve özerk toplumsal alanlar olarak kurulmaya başladılar. Nitekim, aynı dönemde yükselen yeni siyasal akımlar, liberalizm, İslamcılık ve yeni sol, bu toplumsal özerkleşmenin siyaset ve ideoloji düzlemindeki ifadesi oldular (Göle 1994, s.217-218). 1980'lerde yazılı basında (özellikle de haber dergiciliğinde), 1990'larda ise özel radyo ve televizyonlarda ve internet kullanımındaki patlama da, enformasyon üretim ve dolaşımında devlet tekelinin kırıldığı ve dolayısıyla sivil toplumun geliştiğinin bir başka göstergesi olarak kabul ediliyor. Ne var ki, sivil toplumun ve ona paralel olarak kamusal alanın gelişimine ilişkin bazı olumsuz gelişmelere de burada değinmek gerekiyor. Herşeyden önce, 1980'lerde ve sonrasında, sivil toplumun ve kamusal alanın gelişmesinde temel bir ölçüt olan dernekleşme ve sivil inisyatiflerin yaygınlaşması bakımından Türkiye'de kayda değer bir gelişme olmadığının, Türkiye'nin bu alanda gelişmiş ülkelerin çok gerisinde kaldığının altını çizmek gerekiyor³. İkinci olarak, Ersin Kalaycıoğlu'nun (1997) gözlemlediği gibi, Türkiye'de sivil toplum özellikle dinsel faktörü ekseninde sosyo-kültürel kamplara bölünmüş durumda. Farklı kültür kamplarına ait yurttaşlar ya da yurttaş örgütleri arasında ise -- kamusal alanın işleyebilmesi için şart olan -- rasyonel bir müzakerenin yürütülmesi ve ortak değerler üzerinde bir mutabakata varılması zor görünüyor. Sivil toplumun ve kamusal alanın gelişmesi açısından olumsuz bir üçüncü faktör ise, nicelik olarak gerçekten bir patlama arzeden medyanın, ne ölçüde kamuyu temsil ettiği, kamu oyunu yansıttığı, kamusal iletişimin bir aracı olduğu. Medyanın yansıttığı "oy"un, kamunun genel "oy"u değil, medya patronlarının, genel yayın müdürlerinin, köşe yazarlarının özel "oy"u olduğu rahatlıkla iddia edilebilir. Medyanın kamu ile kurduğu temsil ilişkisi, tıpkı siyasal partilerin kamu ile kurduğu temsil ilişkisi gibi, gerçek bir temsilden çok Habermas'ın "temsili kamu" modelini andırıyor. Bir başka deyişle, medya, kamu oyunu temsil etmiyor; kamunun önünde, kendini, kendine atfettiği "halkı tanıma" ve "sokaktaki adamın ne düşündüğünü bilme" şeklindeki kayhağı meçhul melekeyi, duraksız bir kendini övme, kendini göklere çıkarma ayini eşliğinde temsil ve teşhir ediyor.

Son olarak sormak istediğim soru şu: Türkiye'de, yakın zamanlarda oluşmaya yüztutan burjuva siyasal kamusunun gelişme ve devleti bir burjuva hukuk devletine dönüştürme şansı var mıdır? Yani, Türkiye'nin yarınında, Batı'nın dününde yaşanan tarih yeniden mi yaşanacaktır? Ben, bunu pek mümkün görmüyorum. Türkiye'nin kendine özgü tarihsel "asimetrileri", ülkenin yarınki tarihinin Batı'nın dünkü tarihi olabilmesi ihtimalini yokedecek ölçüde karmaşık ve melez bir tarihsel malzemeyle karşı karşıya bırakıyor bizi. Herşeyden önce, Cumhuriyet dönemi boyunca, özellikle de 1946'dan sonra, tam anlamıyla kamusallaşmadan da olsa, bir çok toplumsal sınıf ve grup, en başta ve en önemli olarak da

³Bu konuda bkz. Türkiye ayağı Prof. Dr. Yılmaz Esmer (Boğaziçi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü) tarafından yürütülen Dünya Değerler Araştırması'nın 1997 yılında sunulan yayınlanmamış ilk verileri.

kadınlar, en basit anlamıyla kamu hayatına (eğitim kurumlarına, iş dñnyasına, ve genel olarak kamusal mekanlara) ve siyasal hayata girmiş, kabuklarından sıyrılmış, sokağa çıkmış durumdalar. Bütün bunlara ek olarak, 1980'lerden itibaren, kültürel cemaatler ve kadınlar arasında, kendi üzerine düşünen, öteki üzerine düşünen, kendisine başkaları tarafından yakıştırılan kimlikleri sorgulayan, kendini ve ötekini tanımlamaya çalışan, pasif ideoloji tüketicisi olmaktan çıkarak ideoloji üreten aktif yurttaş grupları ortaya çıkmaya başladı. Bu noktadan sonra oluşacak herhangi bir siyasal kamu, yalnızca burjuvaziyi değil bütün bu aktifleşmiş yurttaş gruplarını hesaba katmak durumunda olacaktır. Ancak, rasyonel müzakere ve mutabakat için gerekli olan minimum homojenlik şartı dikkate alındığında, bütün aktifleşmiş yurttaşları içeren bir siyasal kamunun işlerliği olan bir kamu olmayacağı da aşikardır. Bu durumda, ilk etapta, benzerlerin birleşmesi kaçınılmaz görünüyor. İlk biraraya gelebilecek olanlar ise, Refahyol hükümetine karşı tarihlerinde ilk defa ortak bir eylem yapabilmiş olan sanayi burjuvazisi ve sanayi işçileridir. Bu şekilde, bir burjuva kamusu değil ama, bir "üreticiler kamusu"nun kurulmasının ilk adımı atılmış olacaktır. Bu üreticiler kamusuna iştirak edebilecek üçüncü kesim ise, bir kısmı zaten üretici olarak bu koalisyon içerisinde yer alan, kadınlar olabilir. Böylelikle oluşabilecek, nicelik olarak dar ama nitelik olarak yüksek ve iç tutarlılığı sağlam bir siyasal kamu, Cumhuriyet'in yüzüncü yılından önce bir hukuk devletine kavuşmasının toplumsal motor gücü işlevini görebilir.

Kaynakça

- Badie, Bertrand, and Pierre Birnbaum. 1983. *The Sociology of the State*. Çev. Arthur Goldhammer. Chicago: University of Chicago Press. İlk yayın yılı 1979.
- Göle, Nilüfer. 1994. "Toward and Autonomization of Politics and Civil Society in Turkey". *Politics in the Third Turkish Republic*, ed. Metin Heper and Ahmet Evin, 213-222 içinde. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Habermas, Jürgen. 1997a. *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*. Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Habermas, Jürgen. 1997b. "The Public Sphere". *Contemporary Political Philosophy, An Anthology*, ed. Robert E. Goodin and Philip Pettit, 105-108 içinde. Oxford: Blackwell.
- Held, David. 1992. "The Development of the Modern State". *Formations of Modernity*, ed. Stuart Hall and Bram Gieben, 71-126 içinde. Cambridge, UK: Polity Press.
- Heper, Metin. 1985. *The State Tradition in Turkey*. Huntingdon, İngiltere: The Eothen Press.
- Kalaycıoğlu, Ersin. 1997. "Coalitions in the 1990s: Change or Continuity in Turkish Politics". Boğaziçi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul. 14-16 Ocak 1997'de İsrail'de Bar-Ilan Üniversitesi BESA Center'da düzenlenen "Israel and Turkey: Current Politics and Foreign Policy" başlıklı konferansta sunulan tebliğ.
- Keyder, Çağlar. 1987b. "Class and State in the Transformation of Modern Turkey". *State and Ideology in the Middle East*, ed. Fred Halliday and Hamza Alavi, 191-221 içinde. New York: Monthly Review Press.
- Mardin, Şerif. 1990. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset. Makaleler I*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, T.H. 1950. *Citizenship and Social Class and Other Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Poggi, Gianfranco. 1978. *The Development of the Modern State*. London: Hutchinson.
- Toynbee, Arnold. 1922. *The Western Question in Greece and Turkey, A Study in the Contact of Civilizations*. Boston ve New York: Houghton Mifflin Company.
- Turner, Bryan S. 1997. "Citizenship Studies: A General Theory". *Citizenship Studies* (1,1, February): 5-18.
- Weber, Max. 1958. *From Max Weber: Essays in Sociology*. Ed. H.H. Gerth and C. Wright Mills. New York: Oxford University Press.
- Yılmaz, Hakan. 1997. "Democratization from Above in Response to the International Context, Turkey 1945-1950". *New Perspectives on Turkey* (17, Fall):1-17.